

Marcin Kazimierczuk

Paweł Popiel (1807-1892)
– polski konserwatysta XIX wieku

Paweł Popiel (1807-1892)
– Polish conservative of nineteenth century

Streszczenie: Celem niniejszego artykułu jest przypomnienie postaci Pawła Popiela i zarysu jego interesującej biografii, w której, jak w soczewce, skupiają się czasami dramatyczne wybory stojące przed polskimi myślicielami i politykami w XIX wieku. Paweł Popiel łączył w sobie cechy romantyka i pozytywisty, nostalgika Europy przedrewolucyjnej i racjonalisty zachowawczego. O sprawie polskiej, o niektórych wydarzeniach z nią związanych wydawał nieraz trafne sądy, nie potrafił jednak zaproponować rodakom żadnej skutecznej linii postępowania na przyszłość celem odzyskania upragnionej wolności. Wypowiadał się w sprawach lokalnych krakowskich, galicyjskich, ogólnopolskich, kościelnych, politycznych i obyczajowych.

Słowa kluczowe: Paweł Popiel, myśl polityczna, polski konserwatyzm, twórca polskiej myśli politycznej.

Summary: The purpose of this article is to guide the form of Paul Popiel and outline his interesting biography, in which, as in a lens focus sometimes dramatic choices faced by Polish politicians and thinkers in the nineteenth century. Paul Popiel combined the features of romantic and positivist, Nostalgik Europe's pre-revolutionary and conservative rationalist. The Polish case, certain events associated with it sometimes seemed pertinent courts, but could not offer any effective countrymen

line of conduct in the future to recover the desired freedom. He spoke on local matters of Krakow, Galician, national, ecclesiastical, political and moral.

Keywords: Paweł Popiel, political thought, Polish conservatism, the creator of Polish political thought.

Wprowadzenie

Paweł Popiel zaliczany jest do grona najważniejszych polskich myślicieli konserwatywnych XIX wieku¹. Był on jednym z prekursorów konserwatyizmu na ziemiach polskich, który stworzył jedną z najbardziej rozwiniętych doktryn wśród polskich autorów tego nurtu. Nie ograniczał się jedynie do analizy polskiej polityki, lecz zabierał głos w wielu ważnych dyskusjach, które znajdowały się w polu zainteresowania najwybitniejszych europejskich myślicieli epoki. Celem niniejszego artykułu jest przypomnienie jego ciekawego życiorysu, w którym, jak w soczewce, skupiają się dramatyczne czasem wybory, przed jakimi stali polscy myśliciele i politycy w XIX wieku.

Dzieciństwo i lata młodości

Paweł Popiel urodził się w Krakowie 21 lipca 1807 r. w rodzinie arystokratycznej. Był wnukiem Pawła, kasztelana sandomierskiego, a synem Konstantego Popiela i Zofii z Badenich. Młody Paweł dzieciństwo spędził w rodzinnych majątkach Czaple Wielkie i Chocimów. Dom rodzicielski był katolicki i mimo trudności finansowych ojca „w domu panowała ogłada, życie umysłowe podniosłe, sfera towarzyska niezgodna z dochodami i z całym urządzeniem”². Początkowo edukacją i wychowaniem swojego syna zajęła się matka, która dbała nade wszystko o katolickie wychowanie dziecka. Dzieciństwo spędzone na wsi wywarło na nim większe wrażenie niż okres nauki w krakowskim

¹ M. Jaskólski, *Kadeceusz polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866-1934*, Warszawa-Kraków 1990; M. Król, *Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku*, Warszawa 1985.

² P. Popiel, *Pamiętniki Pawła Popiela (1807-1892)*, Kraków 1927, s. 3. Zob. P. Popiel, *Rodzina Popielów herbu Sulima z przydomkiem Chościak*, Kraków 1936.

gimnazjum św. Anny, dokąd uczęszczał od VI klasy (1822 r.)³. W pamiętnikach Paweł Popiel krytycznie opisywał obraz intelektualnego życia kraju na początku XIX wieku, wskazując, że „mężczyźni, prócz sfer najwyższych, naukowo mało wykształceni, z ciasnotą poglądów w politycznym, nawet gospodarskim polu, byli w ogóle mało czynni i prócz tych, których życie wojskowe wykształciło, bardziej niskiego poziomu”, kobiety natomiast odznaczały się „wiadomościami w literaturze, historii, zwłaszcza ogładą i ożywioną wyobraźnią”⁴.

W 1823 r. Popiel zdał z wyróżnieniem maturę i rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim (1823-1827)⁵. W następujący sposób opisywał swoje pierwsze lata studiów: „Tak przebywałem dwa następne lata w uniwersytecie, pracując na polu literatury, publicystyki, ale nie dosyć pracując fachowo; stąd moje wykształcenie prawnicze nie było dostateczne”⁶. W okresie pobytu na studiach, mieszkał w domu swojego dziadka od strony matki, Marcina Badeniego, powszechnie cenionego i szanowanego polityka i działacza społecznego⁷. Miał tam okazję poznać przodujące postacie życia intelektualnego epoki - jak Stanisława Staszica, Juliana Ursyna Niemcewicza, Kajetana Koźmiana, Kalasantego Szaniawskiego i wielu innych⁸. Przysłuchując ich dyskusjom i wspomnieniom, traktował Popiel niedawną przeszłość Polski – czasy Sejmu Wielkiego i wojen napoleońskich – jako żywą tradycję. Szacunek dla wieku i powagi dostojnych gości Badeniego nie skłonił go jednak do szukania w ich dorobku inspiracji⁹. Równocześnie

³ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 12.

⁴ Tamże, s. 6.

⁵ Zob. R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808-1831. Słownik biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 176; Na temat ówczesnej atmosfery intelektualnej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego oraz poziomu kształcenia zob.: R. Kania, *Myśl polityczno-prawna Franciszka Ksawerego Szaniawskiego (1768-1830)*, Płock 2012, s. 32 i n. Zaznaczyć należy, że Warszawa w owym czasie była dużo prężniejszym ośrodkiem życia intelektualnego i politycznego niż Kraków. Zob. S. Estreicher, *Znaczenie Krakowa dla życia narodowego polskiego w ciągu wieku XIX*, Kraków 1931.

⁶ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 23.

⁷ Zob. S. Tarnowski, *Nasze dzieje w ostatnich stu latach*, Kraków 1895, s. 64.

⁸ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 16.

⁹ J. Kłoczkowski, *Wolność i porządek. Myśl polityczna Pawła Popiela*, Kraków 2006, s. 13.

Paweł Popiel krytykował surowe traktowanie studentów przez państwo, przymus noszenia „nienawistnego munduru”, mieszanie się władz do życia prywatnego jednostek¹⁰. Wszystko to wydawało mu się barbarzyńskie, sądził, że zasady zachowawcze powinny trafić do młodych ludzi siłą przekonania, a nie gwałtem, który tylko wywołuje skutek odwrotny¹¹.

Po uzyskaniu w 1826 r. stopnia magistra prawa Uniwersytetu Warszawskiego wyjechał w 1827 r. do Paryża, by pobierać dalsze nauki. Dziewiętnastoletni wtedy student uczęszczał na kursy filozofii w College Stanislas, gdzie szybko zaznajomił się z czołowymi przedstawicielami myśli katolickiej, Lamennais i Lacordaire, związał się z towarzystwem naukowym Societe des bonnes Etudes, uczestniczył w rekolekcjach u Jezuitów oraz słuchał wykładów prawniczych. Popiel krytycznie oceniał stosunki polityczne we Francji, pisząc, że „społeczeństwo francuskie nie zachowało zgoła żadnych pierwiastków i żywiołów, które w skład jego wchodziły lat temu 40. Tego nie rozumiała ani panująca powracająca rodzina, ani jej adherenci. Idea królewskośći straciła oparcie w zatowimzowanym ludzie, z gruntu zepsutym przez rewolucyjne zasady, którym rząd francuski nie potrafił skutecznie się przeciwstawić”¹². Obserwacja stosunków politycznych i społecznych panujących we Francji ostatecznie przekonała Popiela, jak wielkim problemem dla społeczności może być radykalizm w rewolucyjnej szacie¹³. Lepiej od francuskiego oceniał on angielski ustrój państwowy, który poznał podczas podróży w lecie 1829 r., gdyż w nim „każda zasługa i siła miejsce zdobyć mogą”¹⁴. Cenił społeczeństwo angielskie za zachowanie tradycyjnej pozycji arystokracji, ale zarazem za zdolność do ewolucyjnych przemian, odpowiadających potrzebie przystosowania instytucji do zmieniającego się społecznego i ekonomicznego oblicza kraju¹⁵.

¹⁰ J. Forst-Battaglia, *Paweł Popiel (1807-1892)*, w: *Twórcy polskiej myśli politycznej. Zbiór studiów*, red. H. Zieliński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 8.

¹¹ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 20.

¹² Tamże, s. 33.

¹³ J. Kloczkowski, *Wolność...*, s. 16.

¹⁴ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 43.

¹⁵ Tamże, s. 43. Zob. J. Kloczkowski, *Polska czyli anarchia? Polscy myśliciele o władzy politycznej. Antologia tekstów*, Kraków 2009, s. 167.

Powstanie listopadowe

Po powrocie do kraju, w marcu 1830 r., Popiel zdecydował się pracować w Komisji Rządowej Oświecenia. Powodowało nim pragnienie zapewnienia przyszłości społeczeństwa i kraju poprzez odpowiednie wychowanie¹⁶. Komisja, której przewodził Józef Kalasanty Szaniawski, nie dawała jednak Popielowi możliwości oddziaływania na kształt systemu edukacyjnego¹⁷. Nie powiodła się także próba wpłynięcia na opinie w budzącej wówczas żywe spory kwestii dopuszczalności rozwo-
dów. Jego listy, w których występował przeciwko tej instytucji, nie zyska-
ły akceptacji cenzury, nie życzącej sobie poważnej dyskusji w tej materii¹⁸.

Wybuch powstania 29 listopada 1830 r. Popiel uznał za katastrofę¹⁹. Dostrzegał w tym wydarzeniu realne zagrożenie utraty instytucji samorządowych Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej i powrotem Rosjan do polityki represyjnej. Paweł Popiel wspominał, że spodziewał się, wchodząc w służbę Królestwa Polskiego w 1830 r., zdobyć takie stanowisko, które umożliwi mu być użytecznym. Jednak wybuch powstania listopadowego pokrzyżował jego plany²⁰. Stąd też w grudniu 1830 r. wraz z Aleksandrem Wielopolskim usiłował zorganizować Towarzystwo Obywatelskie jako przeciwwagę do klubu rewolucyjnego. Pomysł ten jednak upadł²¹.

Za namową Adama Jerzego Czartoryskiego przystąpił do powstania i w okresie od lutego do maja 1831 r. służył Popiel jako szeregowy żołnierz w tzw. szwadronach poznańskich. Walczył pod Grochowem, Wielkim Dębem, Wawrem. W rozmowach z Poznaniakami zetknął się wtedy z problematyką zaboru pruskiego, z groźbą germanizacji, na którą nie był dotąd uczulony. Nie akceptował stanowiska wielkopolskich ziemian, którzy wychwalali pruską reformę uwłaszczeniową, ponieważ potępiał ją jako zamach na własność prywatną²². Przed bitwą pod

¹⁶ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 50.

¹⁷ J. Kloczkowski, *Wolność...*, s. 17.

¹⁸ Zob. P. Popiel, *Rodzina...*, s. 50.

¹⁹ *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 568. Por. E. Rostworowski, *Popioły i korzenie*, Kraków 1985, s. 286-287.

²⁰ S. Kieniewicz, *Konserwatysta niedostatecznie znany – Paweł Popiel*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 1982, t. XXXVII, s. 337.

²¹ A. Skałkowski, *Aleksander Wielopolski*, t. II, Poznań 1947, s. 219-220.

²² S. Kieniewicz, *Konserwatysta...*, s. 338.

Ostrołęką, na żądanie Adama Czartoryskiego, został powołany do służby w biurze ministra spraw zagranicznych w celu redagowania po francusku not i korespondencji zagranicznej. Praca ta ukazała mu, jak stwierdza ze smutkiem w swoich pamiętnikach, całą niedołężność akcji dyplomatycznej, która wydawała tylko raporty i korespondencje „bez znaczenia”²³. Sam skupił się jedynie na układaniu korespondencji dla prasy niemieckiej. Wziąwszy jeszcze udział w obronie Warszawy²⁴, Popiel wraz z wojskiem wycofał się do Prus.

Między powstaniami

Po klęsce powstania władze rosyjskie wydały Popielowi zakaz wstępu do Królestwa Polskiego. Osiadł więc w Galicji, gdzie zamieszkał w majątku Badenich w Ruszczy i, jak pisał o sobie, „uczyłem się gospodarstwa praktycznie, a nie zaniedbywałem nauki, choć jak zwykle, nie pracowałem ani dość usilnie, ani dosyć porządnie”²⁵. Dwukrotnie wystąpił publicznie, raz dla Rzeczypospolitej Krakowskiej z „Memoriałem do trzech Dworów w obronie Uniwersytetu Jagiellońskiego” (1832 r.), upominając się o niezależność tej uczelni. Zredagował go po francusku, na podstawie materiałów sporządzonych przez Antoniego Zygmunta Helcla i Józefa Świdzińskiego. Drugi raz wystąpił z artykułem do paryskiej „Revue Europeenne”, gdzie polemizował z rosyjskim generałem Tichaczewem na temat powstania listopadowego. Obnażył w nim naturę polityki rosyjskiej, uznającej jedynie racje siłowe i koncentrującej władzę duchową i świecką w rękach wszechwładnego cara²⁶. Poza tym oddawał się głównie gospodarstwu i życiu prywatnemu, poślubiwszy w 1833 r. Emilię Sołtykównę, która w niedługich odstępach czasu urodziła mu pięcioro dzieci. W tym okresie nawiązał również liczne kontakty ze szlachtą galicyjską, z której wykształciło się środowisko zachowawcze, znane w literaturze przedmiotu jako „grono krakowskie”²⁷. Popiel, obok Helcla, Wielopolskiego i Adama Potockiego, należał do czołowych jego postaci.

²³ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 67.

²⁴ Zob. J.N. Janowski, *Notatki autobiograficzne*, Wrocław 1950, s. 260.

²⁵ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 85.

²⁶ S. Tarnowski, *Paweł Popiel jako pisarz*, Kraków 1894, s. 44.

²⁷ J. Forst-Battaglia, *Paweł Popiel...*, s. 9.

W 1840 r. Paweł Popiel przeniósł się z podkrakowskiej Ruszczy do odziedziczonego przez swoją żonę majątku Kurozweki, położonego nieopodal Buska Zdroju, gdzie piastował w gminie funkcję sędziego pokoju. Tu w 1846 r. przeżył kolejny zbrojny zryw zwany powstaniem krakowskim. Spiskowcy liczyli, że wyteżoną agitacją, której hasłem przewodnim było zniesienie pańszczyzny, skłonią do współdziałania chłopów²⁸. Gdy chłopci, zamiast przystąpić do ruchu powstańczego, wystąpili przeciwko swoim panom, Paweł Popiel nosił się nawet z myślą wyprzedania dóbr polskich i przeniesienia się do Francji. Wypadki 1846 r. postrzegał on jako kolejny przejaw działania partii rewolucyjnej w Europie, zorganizowanej w tajne towarzystwa, dążącej do radykalnego przeobrażenia stosunków społecznych, wrogie Kościołowi oraz usiłującej wykorzystać dla swych celów wszelkie napięcia polityczne²⁹. W 1848 r., gdy rozruchy w Krakowie osiągnęły apogeum, Paweł Popiel przedstawił na zebraniu ziemian obwodu krakowskiego projekt uchylecia pańszczyzny i czynszów, który polegać miał na „uwłaszczeniu włościan, pod warunkiem, że wartość robocizny skapitalizowana przejdzie w 1/3 części (dla uszanowania własności) na właściciela, w 1/3 na włościanina jako darowizna, w 1/3 na fundusz gminny”³⁰. Projekt ten nie miał jednak szans realizacji, gdyż z jego ukończeniem zbiegło się ogłoszenie dekretu cesarskiego, przekazującego chłopom grunty na własność za darmo.

Jesienią 1848 r. Popiel wraz z Adamem Potockim, Kazimierzem Wodzickim, poetą Lucjanem Siemieńskim i finansistą Wincentym Kirchmajerem założył w Krakowie dziennik „Czas”, który istniał aż do 1939 r. Miała to być gazeta głównie zachowawczo szlachecka, ale z małą domieszką mieszczańskiej postępowości³¹. Rychło związali się z nią tacy autorzy, jak Walerian Kalinka i Maurycy Mann. Według określenia Stanisława Tarnowskiego „Czas” w swych początkach trzymał się pośredniej drogi między „demokratycznym liberalizmem

²⁸ F. Hechel, *Kraków i ziemia krakowska w okresie Wiosny Ludów*, Wrocław 1950, s. 166.

²⁹ J. Kloczkowski, *Wolność...*, s. 21.

³⁰ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 116. Zob. S. Kieniewicz, *Między Stadionem a Goslarem. Sprawa włościańska w Galicji w 1848 r.*, Wrocław 1980.

³¹ J. Forst-Battaglia, *Paweł Popiel...*, s. 10.

a policyjnym despotyzmem”³². „Czas” na wiele lat stał się czołowym głosem konserwatywnej opinii Galicji. Sam Popiel już w 1851 r. usunął się z redakcji pisma, po sporze z Mannem i Kalinką o artykuł wstępny, którym pragnął powitać przybywającego do Krakowa cesarza Franciszka Józefa, zdaniem współpracowników w zbyt lojalistycznym tonie³³. Akcjonariuszem „Czasu” pozostał Popiel do śmierci, wywierając tą drogą istotny wpływ na bieżącą taktykę obozu konserwatywnego. W rok później ogłosił anonimowo w Berlinie list otwarty do tegoż cesarza, ostro potępiając trzymanie w więzieniu bez sądu Adama Potockiego³⁴. Tonem ostrym, wymagającym, wytykał cesarzowi, wówczas dwudziestojednoletniemu, jego brak doświadczenia i rozeznania oraz podleganie wpływom złych doradców³⁵. Pisał, że Polaków nie da się zastraszyć, trzeba szanować ich prawa, uwolnić ich od „germańskiego ucisku”³⁶, zwłaszcza dwór, podkreślał, nie powinien się poddawać demagogicznemu „duchowi niwelacyjnemu”³⁷ urzędników wrogich polskiej szlachcie. W liście tym znalazła się myśl, która miała być urzeczywistniona w następnym dziesięcioleciu – współpracy Polaków z tronem pod warunkiem prawdziwego ich udziału we władzy³⁸.

Paweł Popiel znany był jako miłośnik starych zabytków, których ochronie poświęcił się od 1847 r. jako rajca krakowski i konserwator zabytków sztuki i przeszłości. Po pożarze Krakowa w 1850 r. mianowany został przez cesarza pierwszym konserwatorem budownictwa i sztuki Krakowa i okręgu (1853 r.). Funkcję tę pełnił formalnie lat siedemnaście, *de facto* zaś jeszcze dłużej, przez wiele lat, aż do późnej starości, z niezwykłą energią angażując się w renowację miejskich zabytków³⁹. Popiel był inicjatorem powstania Kółka Miłośników Sztuki. Pracował też w oddziale archeologii i sztuk pięknych Towarzystwa

³² S. Tarnowski, *Paweł Popiel*, Kraków 1892, s. 17. Zob. L. Dębicki, *Z 50-letnich roczników „Czasu”*, w: *Jubileusz „Czasu”*, Kraków 1899, s. 101; S. Kieniewicz, *Konserwatysta...*, s. 342.

³³ J. Kloczkowski, *Wolność...*, s. 23.

³⁴ Pełny tekst listu znajduje się w P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 212-218.

³⁵ J. Forst-Battaglia, *Paweł Popiel...*, s. 17.

³⁶ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 213.

³⁷ Tamże, s. 214.

³⁸ J. Forst-Battaglia, *Paweł Popiel...*, s. 18.

³⁹ M. Sokołowski, W. Łuszczkiewicz, *Paweł Popiel (1807-1892)*, w: *Sprawozdanie Komisji do badania historii sztuki w Polsce*, t. V, Kraków 1896, s. XXXV.

Naukowego Krakowskiego⁴⁰. W jego domu przy ul. św. Jana mieściły się od 1858 r. zbiory Towarzystwa, tam też przez wiele lat na tzw. wieczorach czwartkowych spotykały się osobistości życia galicyjskiego, tocząc dysputy o polityce, kulturze i sprawach lokalnych⁴¹. Popiel włożył dużo osobistego trudu w odbudowę kościoła Dominikanów, w restaurację kościoła Najświętszej Marii Panny – w tym ołtarza Wita Stwosza oraz prezbiterium – kaplicy świętokrzyskiej i grobowca Kazimierza Wielkiego w katedrze Wawelskiej, restaurację *Collegium Maius* i wielu innych obiektów. Należał do komitetu budowy pomnika Adama Mickiewicza oraz uczestniczył w zakładaniu Muzeum Narodowego⁴². Zajmował się również sprawą uregulowania stosunku konserwatora do władz duchownych i świeckich.

W latach 1859-1860 jako właściciel Kurozwęk był czynnym członkiem założonego przez Andrzeja Zamoyskiego na terenie Królestwa Towarzystwa Rolniczego, ważnej legalnej organizacji polskiej w zaborze rosyjskim. Stojąc na uboczu polityki codziennej, żyjąc na w pół po austriackiej, na w pół po rosyjskiej stronie kordonu, nie chciał się związać ani z poplecznikami Zamoyskiego, ani Wielopolskiego. Żaden z programów zachowawczego ziemiaństwa w Królestwie nie odpowiadał mu w pełni⁴³. Podjął się jednak dwóch misji. W 1862 r. udał się do Rzymu, aby papieżowi Piusowi IX przedstawić położenie Kościoła pod panowaniem carskim⁴⁴. Natomiast w 1863 r. przebywał Popiel w Paryżu, gdzie z ust francuskiego dyplomaty Aleksandra Walewskiego dowiedział się o dwulicowym stanowisku rządu Napoleona III wobec powstania styczniowego⁴⁵.

Powstanie styczniowe i jego reperkusje

Popiel zaskoczony przez wybuch powstania 1863 r. starał się w końcu stycznia wstrzymać studentów krakowskich od wymarszu

⁴⁰ Tamże, s. XXXV.

⁴¹ S. Estreicher, *Znaczenie Krakowa...*, s. 15.

⁴² M. Sokołowski, W. Łuszczkiewicz, *Paweł...*, s. XXXVI.

⁴³ Zob. A. Skałkowski, *Aleksander Wielopolski w świetle archiwów rodzinnych*, t. 2, Poznań 1947, s. 187.

⁴⁴ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 154.

⁴⁵ Tamże, s. 160-161. Zob. S. Koźmian, *Rok 1863*, t. 1, Warszawa 1903, s. 57-58.

w pole⁴⁶. Po wybuchu powstania styczniowego podniósł ideę powstrzymania żywiołów radykalnych wspólnym wystąpieniem właścicieli ziemskich i chłopów, wszakże bez współdziałania z Rosjanami. Jako zbyt śmiała i idąca na przekór ówczesnym nastrojom, nie mogła ona liczyć na urzeczywistnienie⁴⁷. Widząc katastrofę, która spadła na Królestwo i Litwę skutkiem brutalnego zduszenia powstania 1863 r. przez władze rosyjskie, wydał o Rządzie Narodowym następujący bardzo krytyczny sąd: „Ten tak zwany Rząd Narodowy tyle popełnił zbrodni, tyle na kraj sprowadził nieszczęść, tak dalece podkopał nadzieje przyszłości przez obudzenie potęg demonicznych Rosji, że zasłużył na przekleństwo u współczesnych i potomności”⁴⁸.

W 1864 r. ogłosił Popiel jedno z najważniejszych swych pism politycznych „Kilka słów z powodu odezwy księcia Adama Sapiehy”, w którym surowo krytykował przywódców powstania i przedstawicieli środowisk umiarkowanych, mając nadzieję, że angażując się w ruch powstańczy, przejmą nad nim kontrolę. W 1865 r., w „Liście do księcia Jerzego Lubomirskiego” Popiel przedstawił swój pogląd na politykę polską w Galicji po klęsce idei powstańczej oraz wykazywał zaangażowanie w sprawę autonomii Galicji. Bronił on w nim zasad Aleksandra Wielopolskiego, tłumacząc, że nie Rosja, lecz Austria jest krajem, gdzie one się dadzą najlepiej urzeczywistnić⁴⁹. Austria, stwierdzał Popiel, dążyła z konieczności do przekształcenia swojego ustroju, dlatego uznawszy bezskuteczność centralistyczno-militarystycznego biurokratyzmu, musiała „powoływać do życia prawdziwe siły krajowe poszczególnych prowincji, czyli przekazywać wyższym sferom społecznym część władzy politycznej”⁵⁰. List ten, z racji polemiki z Józefem Szujkim, który wystąpił z jego ostrą krytyką, należy do kamieni milowych wykształcania się zachowawczej polityki doby autonomii galicyjskiej⁵¹. Po upadku powstania Paweł Popiel wraca do życia

⁴⁶ W. Tokarz, *Kraków w początkach powstania styczniowego*, t. I, Kraków 1915, s. 173; K. Bartoszewicz, *Rok 1863. Historia na usługach ludzi i stronnictw*, t. II, Kraków 1896, s. 167-168.

⁴⁷ S. Kieniewicz, *Konserwatysta...*, s. 346.

⁴⁸ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 167.

⁴⁹ P. Popiel, *Pisma*, t. I, Kraków 1893, s. 66-76.

⁵⁰ Tamże, s. 67.

⁵¹ J. Kloczkowski, *Wolność...*, s. 26.

politycznego i oddaje się w pełni pracy nad uregulowaniem stosunków między szlachtą galicyjską a dworem wiedeńskim. Wypowiada się za Austrią federacyjną i w 1866 r. ogłasza najpoważniejsze swoje pismo polityczne „Austria, monarchia federalna”, w którym rozwinął program skrajnie reakcyjny. Idealną formą rządów w monarchii Habsburgów miała być – według Popiela – federacja, która by państwu tak różnorodnemu dała dopiero prawdziwą „siłę kohezyjną”⁵².

W drugiej połowie XIX w. Popiel z niepokojem obserwował wzrost popularności komunistów i socjalistów, stając się jednym z ich najbardziej przenikliwych krytyków. Łagodny wyrok w procesie krakowskim przeciwko Ludwikowi Waryńskiemu i towarzyszącej mu skłonił go w kwietniu 1880 r. do ogłoszenia artykułu „Choroba wieku”, który miał ostrzec społeczeństwo przed niebezpieczeństwem socjalizmu⁵³. Popiela głównie odstraszał materializm filozoficzny takich lewicowych teoretyków, jak Bakunin, Marks, Dragomanow czy Lassalle. Przeraziło go negowanie rodziny i mienia przez socjalistów⁵⁴, ale dostrzegał też wady ówczesnego ustroju społecznego i właśnie za pomocą swoich głęboko katolickich zasad, chciał im zaradzić, pisząc, że: „Konserwatyzm o tyle tylko będzie miał siły odporne, o ile zapuszcza korzenie w grunt moralny, kościelny i czerpie stamtąd zasób światła i ducha poświęcenia”⁵⁵.

Schyłek życia

W 1875 r. świeżo otwarta Akademia Umiejętności powołała Popiela na członka nadzwyczajnego. W tym czasie przekazał synom swe majątki w Królestwie, osiadając na stałe w niewielkiej Ruszczy pod Krakowem⁵⁶. Wcześniej w 1873 r. ogłosił w t. I „Pism politycznych” artykuł „Do wyborców” i „List do Stanisława Koźmiana”, w których przedstawił potrzebę zorganizowania stronnictwa konserwatywnego w Galicji i Radzie Państwa⁵⁷. Mimo że Paweł Popiel przedstawiał swe racje w znakomitych wywodach, nie potrafił zdobyć dla nich poparcia.

⁵² P. Popiel, *Pisma*, t. I, s. 89.

⁵³ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 229-252.

⁵⁴ Tamże, s. 243.

⁵⁵ Tamże, s. 241.

⁵⁶ S. Kieniewicz, *Konserwatysta...*, s. 353.

⁵⁷ R. Gerber, *Studenci...*, s. 177.

Sam przyznawał, iż nie był typem przywódcy politycznego, który skupiałby wokół siebie stronnictwo ludzi oddanych i zapewniających mu możliwości realizacji postawionych celów⁵⁸. Nieoczekiwana zmiana w życiu publicznym Popiela dokonała się w 1876 roku, kiedy w wieku siedemdziesięciu lat, po raz pierwszy wybrano go do Sejmu Krajowego z kurii większej własności okręgu krakowskiego⁵⁹. Zasiadał również w latach 1877-1883 w krakowskiej Radzie Powiatowej, gdzie pełnił funkcję prezesa.

W czasie sześcioletniego posłowania, czyli do roku 1881, kiedy to złożył swój mandat, zabierał głos w sprawach szkolnictwa, postulując zwiększenie wpływu duchowieństwa na edukację nauczycieli ludowych, występował przeciwko kredytom na melioracje wodne. Potępiał też próby wkraczania przez reprezentację kraju w dziedzinę polityki zagranicznej monarchii, szczególnie wtedy, gdy w 1877 r., w czasie wojny turecko-rosyjskiej, posłowie chcieli swe zdanie na tematy międzynarodowe wyrazić w adresie do cesarza. Popiel działał na rzecz wzmocnienia instytucji gminnych, które w dotychczasowym kształcie nie były w stanie podołać składanym na ich barki obowiązkom. W połączeniu obszarów dworskich z gminami włościańskimi pokładał nadzieje na rozwiązanie licznych problemów administracyjnych i zapewnienie skutecznej egzekucji prawa. Myślał też nad ideą doprowadzenia w narodzie polskim do równowagi sił społecznych, mając w pamięci złe doświadczenia rabacji galicyjskiej⁶⁰.

W 1882 r. zajął Popiel stanowisko w kwestii ukraińskiej w dwóch listach otwartych do Stanisława Polanowskiego⁶¹. Twierdził, że panslawistów i socjalistów ukraińskich winna ścigać władza rządowa, ale jednocześnie Rusinom zapewnić należało korzystanie z równych praw, które się im należą, bez polonizowania i latynizowania⁶². W 1885 r. w poufnym memoriale ostrzegał Franciszka Józefa przed konfliktem z Rosją, w którym, jak twierdził, na Polaków nie powinien liczyć.

⁵⁸ P. Popiel, *Pamiętniki...*, s. 201.

⁵⁹ S. Kieniewicz, *Konserwatysta...*, s. 354.

⁶⁰ J. Kloczkowski, *Wolność...*, s. 27.

⁶¹ P. Popiel, *Pisma*, t. I, s. 197.

⁶² Zob. W. Feldman, *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846-1905*, t. I-II, Kraków 1907; K. Grunberg, *Polskie koncepcje federalistyczne 1864-1918*, Warszawa 1971; S. Kaczała, *Polityka Polaków względem Rusi*, Lwów 1871.

Paweł Popiel do końca życia pozostawał aktywny umysłowo. Na stulecie uchwalenia Konstytucji Trzeciego Maja opracował studium poświęcone jej genezie i zasadom. Pod wpływem artykułów zamieszczonych na łamach „Nowej Reformy”, krytycznych wobec Stanisława Tarnowskiego, raz jeszcze wystąpił przeciwko radykałom, przypominając główne zasady swej myśli politycznej. Krakowskie środowisko polityczne i naukowe nie szczędziło mu wyrazów uznania, gdy w 1890 r. przyznano mu honorowe obywatelstwo miasta Krakowa, ale też zawodów, zwłaszcza w 1891 r., gdy Stanisław Smolka uniemożliwił powołanie go na członka zwyczajnego Akademii Umiejętności, uznając jego kandydaturę za zbyt polityczną⁶³.

Zmarł po dłuższej chorobie w Krakowie 6 marca 1892 r. i został pochowany przy kościele w rodzinnej Ruszcy. Książę Sanguszko, marszałek galicyjski, żegnał Popiela w czasie uroczystości pogrzebowych słowami: „(...) Siła jego woli, potęga jego organizacji duchowej ułała go jakby ze spiżu, w ten metal szlachetny weszło to wszystko, co było w czysto polskiej naturze najlepszego, resztę uzupełniła zachodnia cywilizacja, z której znowu to tylko z istotą jego się wiązało, co było wzniosłe i zdrowe. Tłem i podstawą była wiara, przez matkę zaszczerpiona; wiara tak silna, tak prosta, tak żywa, że nigdy ani żądza wiedzy, ani wpływy wolterianizmu na chwilę zachwiać jej nie mogły. Czym był za młodu, tym został do końca: wiernym synem Kościoła, wiernym synem ojczyzny, wiernym swym zachowawczym zasadom. Ale obok tej opoki, tego spiżu zasad niewzruszonych, co za studium ciągłe, nieustające, żywe tego, co się wkoło niego działo, co za dziwne zrozumienie tych ciągle zmieniających się pokoleń, ludzi, prądów, stosunków, czasów, a tych czasów było tyle w tym długim, pracą nad sobą zapełnionym życiu!”⁶⁴.

Podsumowanie

Paweł Popiel, dzięki swojej inteligencji, pozostał zapamiętany jako człowiek głoszący trzeźwe sądy co do sprawy polskiej, którą znał świetnie jako mieszkaniec tak Galicji, jak i Królestwa. Pozostawał

⁶³ J. Kloczkowski, *Wolność...*, s. 28.

⁶⁴ „Czas”, 10 III 1892.

sceptyczny wobec tezy, że Polska własnymi siłami może się odrodzić jako państwo, stąd też był zwolennikiem polityki interesu, liczącej się z istniejącym układem sił oraz podkreślał znaczenie pracy organicznej⁶⁵. Wspólnie z Jerzym Lubomirskim i Adamem Potockim występował za zbliżeniem między Polakami a innymi Słowianami; mniej niż Leon Sapieha polegał na współpracy z Węgrami i Austriakami. Zgodnie z ugodowym ziemiaństwem Królestwa często podkreślał zyski, jakie przyniosłoby Polakom stałe pogodzenie się z Rosją⁶⁶. W dziejach polskiej myśli politycznej Paweł Popiel zajmuje ważne miejsce jako ideolog XIX-wiecznego konserwatyizmu.

Bibliografia

- Bartoszewicz K., *Rok 1863. Historia na usługach ludzi i stronnictw*, t. II, Kraków 1896.
- Dębicki L., *Z 50-letnich roczników „Czasu”*, w: *Jubileusz „Czasu”*, Kraków 1899.
- Estreicher S., *Znaczenie Krakowa dla życia narodowego polskiego w ciągu wieku XIX*, Kraków 1931.
- Feldman W., *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846-1905*, t. I-II, Kraków 1907.
- Forst-Battaglia J., *Paweł Popiel (1807-1892)*, w: *Twórcy polskiej myśli politycznej. Zbiór studiów*, red. H. Zieliński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978.
- Gerber R., *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808-1831. Słownik biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Grunberg K., *Polskie koncepcje federalistyczne 1864-1918*, Warszawa 1971.
- Hechel F., *Kraków i ziemia krakowska w okresie Wiosny Ludów*, Wrocław 1950.
- Janowski J. N., *Notatki autobiograficzne*, Wrocław 1950.

⁶⁵ „(...) każdy człowiek polityczny przyjmuje zmiany konieczne w formach ustroju społecznego, każdy się nimi cieszy; różnica zachodzi w tem: że jedni, zwykłym błędem ludzkości biorą środek za cel, drudzy tej pomyłki unikać umieją”. P. Popiel, *Pisma*, t. I, s. 83.

⁶⁶ P. Popiel, *Pisma*, t. II, s. 189-199.

- Jaskólski M., *Kadeceusz polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866-1934*, Warszawa-Kraków 1990.
- Kaczała S., *Polityka Polaków względem Rusi*, Lwów 1871.
- Kania R., *Myśl polityczno-prawna Franciszka Ksawerego Szaniawskiego (1768-1830)*, Płock 2012.
- Kieniewicz S., *Konserwatysta niedostatecznie znany – Paweł Popiel*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*” 1982, t. XXXVII.
- Kieniewicz S., *Między Stadionem a Goslarem. Sprawa włościańska w Galicji w 1848 r.*, Wrocław 1980.
- Kloczkowski J., *Polska czyli anarchia? Polscy myśliciele o władzy politycznej. Antologia tekstów*, Kraków 2009.
- Kloczkowski J., *Wolność i porządek. Myśl polityczna Pawła Popiela*, Kraków 2006.
- Koźmian S., *Rok 1863*, t. 1, Warszawa 1903.
- Król M., *Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku*, Warszawa 1985.
- Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983.
- Popiel P., *Pamiętniki Pawła Popiela (1807-1892)*, Kraków 1927.
- Popiel P., *Pisma*, t. I, Kraków 1893.
- Popiel P., *Rodzina Popielów herbu Sulima z przydomkiem Chościak*, Kraków 1936.
- Rostworowski E., *Popioły i korzenie*, Kraków 1985.
- Skałkowski A., *Aleksander Wielopolski*, t. II, Poznań 1947.
- Sokołowski M., Łuszczkiewicz W., *Paweł Popiel (1807-1892)*, w: *Sprawozdanie Komisji do badania historii sztuki w Polsce*, t. V, Kraków 1896.
- Tarnowski S., *Nasze dzieje w ostatnich stu latach*, Kraków 1895.
- Tarnowski S., *Paweł Popiel*, Kraków 1892.
- Tarnowski S., *Paweł Popiel jako pisarz*, Kraków 1894.
- Tokarz W., *Kraków w początkach powstania styczniowego*, t. I, Kraków 1915.